

Filosofie a sci-fi literatura

Zamyšlení nad fenoménem science-fiction literatury začíná obvykle historickou rekapitulací a podle toho, jak si autor úvahy nastaví kritéria, uvádí jako zakladatele Platóna a celou řadu po něm přicházejících utopistů nebo Lukiana ze Samosaty¹, Cyrana de Bergerac a Voltaira. Jiní začínají až autorkou Frankensteinova (1818), kterou byla Mary Shelleyová, samozřejmě neopominou E. A. Poea a zcela jistě se všichni sejdou u J. Verna. Z hlediska odvětví žánru se mluví o utopii, jako kritice stávající společnosti a vykreslení společnosti ideální, o příbězích s větší či menší dávkou fantastična až po nespornou vědeckou fikci.

Fantastika má v literatuře nespočet podob. Nebudu se tedy věnovat jejich historickým podobám, ani jednotlivým typům a projevům, zaměřím přímo k fantastice vědecké, která i sama o sobě má již dostatečně bohatou historii a také nabízí různorodé přístupy. Jenom pro pořádek, dokončíme-li nastíněnou linii, je třeba zdůraznit, že Verneovy romány zaujímají v tomto žánru nezastupitelné místo. I když to vypadá, že si teď budu protiřečit, domnívám se, že přese všechno obecné mínění, nejsou verneovky stoprocentní science-fiction. Jsou to spíše romány o vědě, nepředstavují nové skutečnosti, ale extrapolují současný stav světa. Je to vlastně „prostý“ popis toho, jaký svět bude (bez ohledu na to, co všechno z Verneových předpovědí a v jakých detailech se uskutečnilo). Ostatně svým způsobem to potvrzuje i samotná Verne, když reaguje na dílo H. G. Wellse: „Poslal jsem své hrdiny na Měsíc pomocí střelného prachu, tedy něčeho, s čím se lze setkat každý den. Ale kde sebral pan Wells svůj cavorit? Ať mi ho ukáže.“² I když to není právě to nejdůležitější, můžeme podotknout, že ostatně ani výraz vědecko-fantastický ještě neexistuje. Jemu podobný poprvé použil Hugo Gernsbeack (USA, 20. léta 20. století), když hovoří o scientific fiction a v r. 1929 v časopise *Science Wonder Stories* se objevuje termín science-fiction, který se nakonec ujal.

Ovšem i vědecká fantastika má různé odstíny. Vedle inženýrské podoby podle Verneova vzoru se objevuje linie, která se zabývá vědou v širokém slova smyslu a domýšlením různých důsledků překvapivých vědeckých objevů, jako je tomu například právě u Vernem kritizovaného H. G. Wellse. Na takto ohrazeném poli mohou růst vedle fikcí vyprovokovaných rozmachem přírodních věd v 2. polovině 20. století (fyzika, biologie,

¹ 120–180 n. l., *Pravdivé příběhy*.

² Veis, J., Volný, Z.: *Hledání ztraceného času?* In *Hledání ztraceného času*, Praha 1985, s. 20. Též Dobrovský, P.: *Herbert George Wells — nesmrtelný poutník časem*. [online] 2. 8. 2002 [cit. 23. dubna 2006]. Dostupné z: <<http://filmpub.atlas.cz/temata/okolo-filmu/11393-herbert-george-wells-nesmrtelny-poutnik-casem.aspx>>.

kybernetika), fikce technologické a nakonec i nově pojaté společenské kritiky a utopie inspirující se především v totalitních režimech (Strugačtí, Huxley).

Co je tedy science-fiction literatura? Tvůrce termínu ji charakterizoval jako směs příjemné romantiky s vědeckými fakty a s prorockou jasnozřivostí, Michel Butor jako literaturu, zkoumající možnosti, jež nám věda dovoluje tušit, Brian Aldiss jako pátrání po definici člověka samotného, jeho místa a role ve vesmíru, Dmitrij Bilenkin vidí ve vědecké fantastice modelování zdánlivě neskutečných situací nikoli vědeckými, ale literárními prostředky Robert Henlein chce nahradit science-fiction výrazem speculative-fiction. Další jdou cestou podrobnějšího členění a mluví o polit-fiction, soc-fiction, filos-fiction, psych-fiction atd. Již citovaný Bilenkin pokračuje a nabízí názor, že fantastika je pokračování realismu jinými prostředky.³

Ondřej Neff obecně charakterizuje sci-fi literatury třemi slovy: „Něco je jinak“. S touto náповědou bychom mohli dnešní široké sémantické pole vědecké fikce ohradit — s přihlédnutím k našim záměrům — metodologicky modelováním a myšlenkovým experimentem. Nebude nás tedy zajímat sci-fi jako literární žánr, jeho dějiny a místo mezi ostatní literaturou. Z historické přehlídky si vybírám jen ty, ve kterých je možné dále pracovat se zřetelným kognitivním obsahem. Vlastně to znamená, že chápu fikci jako skrytou vědy, fantastické příběhy jako myšlenkové experimenty⁴ a to přesto, že např. Brian W. Aldiss se nechal slyšet, že sci-fi je stejně tak čtení pro vědce, jako strašidelné příběhy literaturou pro strašidla⁵.

Samotný sci-fi žánr má v tomto případě spíše jen funkci navozující volnější atmosféru. Diskuse iniciovaná nějakou vědecko-fantastickou povídkou může být méně svázaná úzkostnou snahou nevybočit z rámce možné (uznané) vědeckosti, ale současně má daleko k bezbřehé spekulaci a nekontrolovaným fantasmagoriím. Dělicí čára tedy v našem případě není hranicí mezi Vernem a Wellsem, tj. mezit technokratickým světem neskutečného, ale možného na jedné straně a utopistickými, filosofujícími, sociologizujícími... analýzami člověka a společnosti a jejich místa ve vesmíru. Dělicí linka vede jinudy. Je to mez, po jejímž překročení si můžeme — alespoň na chvíli a po předchozím upozornění — dovolit myslet trochu jinak. Záleží pak jen na nás, jak si zdůvodníme to, co si dovolíme. K literatuře samotné se pak chováme téměř neuctivě — pitváme ji, podrobujeme testům, které autor vůbec nemusel mít ambice splnit, a výsledky se necháme se dále inspirovat.

³ Podle Veis, J., Volný, Z.: *Hledání ztraceného času?* In *Hledání ztraceného času*, Praha 1985, s. 13–14.

⁴ Picha, M.: *Chybějící qualia. Strukturní analýza*, Brno, Masarykova univerzita 2005, s. 16–17.

⁵ Veis, J., Volný, Z.: *Hledání ztraceného času?* In *Hledání ztraceného času*, Praha 1985, s. 12.

John Campbell soustředil ve 40. a 50. letech kolem časopisu *Astounding Science Fiction* řadu autorů, kterým kontroloval texty právě z hlediska věrohodnosti s ohledem na poznatky soudobé vědy, autory v tomto duchu ovlivňoval a byl v tom natolik úspěšný, že když vyšla povídka Steva Cartmilla *Poslední lhůta* předpovídající atomovou bombu, bylo to tak věrohodné, že měl časopis potíže s FBI. Nabízí nám tak první možný přístup ke sci-fi příběhům jako myšlenkovým experimentům. Tento postoj by se stručně dal charakterizovat jako úcta k přírodním zákonitostem, které se nesmí porušovat. I ze zmíněné historky je zřejmé, že tento (vlastně Verneovský) postoj je téměř nerozlišitelný od vědeckého přístupu na úrovni domněnek či hypotéz.

Odvážnější jsou ti tvůrci myšlenkových experimentů, kteří si dovolí porušit přírodní zákony a předpokládat alternativní zákonitosti. Získávají tak větší možnosti pro vlastní příběh, který může být např. překvapivější, ale jsou svým způsobem náročnější autorsky i čtenářsky, protože vyžadují vysvětlení (alespoň rámcové či náznakem) a pochopení podstaty překročení těchto zákonů. Mohou být také informativnější, jejich kognitivní potenciál je mnohem větší za podmínky, že porušení zákonů nepřeroste v neúnosný despekt kauzální anarchii.

Velmi vzácně dochází k porušování, či jen zpochybňování logických zákonů. Je to pochopitelné, protože v opačném případě by mohla být ohrožena i samotná narativní pravidla a příběh by tak zničil sám sebe.

Budeme-li mít na paměti vyjmenované možnosti, můžeme pak rozdělit fantastické příběhy — myšlenkové experimenty literárně netradičním způsobem.

První skupinu by mohly tvořit příběhy, které nemají ambice nabízet nová netradiční řešení, ale stačí jim jen již existující znázornit. Plní tedy *ilustrativní*, *zvýrazňující* funkci, názorným způsobem interpretují přijatá řešení podle odsouhlasených pravidel, která nechtějí měnit. Mají minimální nebo žádný kognitivní náboj.

Druhá skupina by byla tvořena příběhy, které by se snažily prozkoumávat nové oblasti a zkoušely by, kam až je možné ve spekulaci a porušování zákonů dojít, aniž by to přestalo být přijatelné pro kriticky uvažujícího čtenáře. Jsou to tedy příběhy průzkumníci plnící *prospektorskou* roli.

A třetí skupina příběhů ověřuje funkčnost spekulací. Pracuje s nově nastavenými parametry, zabydluje je živými postavami a sleduje životnost možného světa. Plní tedy úkol *verifikace* nebo *falsifikace* hypotéz.

Jistě je každému zřejmé, že je to jen pomocná klasifikace. Skutečné příklady sci-fi literatury asi nebude tak jednoznačně zařaditelná do vymyšlených škatulek.